

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffman τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδὸς σύμβουλος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος ὑφηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Boehm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — Παν. Καγγελόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσπίας.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1931

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ

FRIEDRICH GUNDOLF †

Τὴν 12 Ἰουλίου 1931 ἀπέθανε ὁ Friedrich Gundolf !

Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Gundolf ἔχασεν ἡ Γερμανία τὸν κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸν τοῦ πνεύματος καὶ τῶν γραμμάτων.

Τὸ «ἀρχεῖον φιλοσ. καὶ θεωρ. τῶν ἐπιστημῶν», τοῦ ὁποίου πολλοὶ συνεργάται ὑπῆρξαν μαθηταὶ καὶ φίλοι τοῦ Gundolf, ἀφιερώνει τὸ παρὸν τεύχος εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀνδρός — καὶ δημοσιεύει κατωτέρω τὸν ἐπικηδεῖον λόγον τοῦ κοσμητῆρος τῆς φιλοσ. σχολῆς τοῦ πανεπι. τῆς Heidelberg καθηγητοῦ F. Panzer.

«Τοὺς στεφάνους τούτους καταθέτω ἐπὶ τῆς σοροῦ τοῦ Friedrich Gundolf ἀφ' ἑνὸς μὲν κατ' ἐντολήν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg ὡς ὁ πλησιέστερος τοῦ μεταστάντος ἐν τῇ ἐπαγγέλματι συγγενής, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ ὀνόματος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Αἰδελδέργης ὡς γραμματεὺς αὐτῆς. Εἶνε δείγματα βαθείας θλίψεως διότι τὸν ἐγάσαμεν, δείγματα ὑπερηφανείας καὶ εὐγνωμοσύνης διότι ἦτο ἰδικός μας. Βεβαίως δὲ ἤμποροῦμε νὰ εἴπωμεν ὅτι μία Σχολὴ μὲ τὸν μαθητικὸν καὶ διδασκαλικὸν αὐτῆς βίον ἢ μία Ἀκαδημία μὲ τὴν ἀποκλειστικὴν αὐτῆς ἐνασχόλησιν περὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ τὴν ἐργάνωσιν τῆς ἀποτελοῦσι χῶρον ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ περιορισθοῦν ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρασίς τοῦ Gundolf ἢ ἔδαφος ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἀνεδεικνύετο ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον του ὡς πρὸς τὸ καλλίτερον καὶ τὸ πλέον ἰδιάζον αὐτῶν μέρος. Πόθεν ἤρχετο πραγματικῶς ὁ Gundolf, κατὰ πόσον τὸ ἔργον του εἶνε ἐπιστήμη, ἢ πλέον ἢ καὶ ἔλασσον αὐτῆς ἢ ἄλλο τι, ποῦ ἀπέβλεπε καὶ τί ἐσκόπει, ὅλα αὐτὰ δὲν εἶνε ὁ κατάλληλος χρόνος καὶ τόπος διὰ νὰ ἐξετασθοῦν καὶ ἀναλυθοῦν, οὔτε μοῦ ἐδόθη τοιαύτη ἐντολή. Αὐτὸ θὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἀναμνηστικὴν ἐορτὴν ἢ ὁποῖα ὀργανοῦται πρὸς τιμὴν τοῦ μεταστάντος.

Ἐδῶ θὰ ὁμιλήσω μόνον περὶ τοῦ τί ἦτο ὁ Gundolf δι' ἡμᾶς οἱ ὅποιοι ἐζούσαμε καὶ εἰργαζόμεθα μὲ αὐτόν, θὰ ὁμιλήσω διὰ τὸν ἄνθρωπον Gundolf τὸν ὅποιον ἐγνωρίζαμε καὶ ἀγαπούσαμε. Κανεὶς ὅμως ἐξ ὧων γνωρίζουν τὸ ἔργον τοῦ Gundolf δὲν θὰ ἤμπορέσῃ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι τοιαύτη ἀποψὶς παραβλέπει ἀκριβῶς τὸ ἔργον χάρις εἰς τὸ ὅποιον ὁ σημερινὸς πεπολιτισμένους κόσμος γνωρίζει τὸ ὄνομα Gundolf καὶ ἀναφέρει αὐτό, καὶ διότι αὐτὸς οὗτος ὁ Gundolf περισσότερον παντὸς ἄλλου διεκήρυξεν ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρασίς τῆς, ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον του, ἰδίως εἰς τοὺς μεγάλους, εἶνε ἐν καὶ ἀχώριστον, αὐτὸς ὁ ὅποιος ἐθεώρει ὅτι κάθε εἶδους πνευματικῆ κίνησις ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἦτο δυνατὸν νὰ κατανεηθῇ μόνον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ πορτεῖς, οἱ δημιουργοὶ ἢ τὰ θύματα αὐτῆς καὶ δι' αὐτῶν.

Τὰ μόνα ποῦ ἤμποροῦσαν νὰ προσφέρουν εἰς τὸν Gundolf ἡ Σχολή μας καὶ ἡ Ἀκαδημία ἦσαν ἐν ἐπίπεδον ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ ἤμπορῇ νὰ σταθῇ ἡ ἐξωτερικὴ αὐτοῦ ζωὴ, ἢ μιὰ κατάταξις εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτειακὰς κατηγορίας ἡ ὁποία θὰ ἐδείκνυεν τρόπον τινὰ τὴν τάξιν του, πρὸ παντὸς ὅμως μία σκηνὴ ἀπὸ τῆς ὁποίας νὰ ἤμπορῇ νὰ μεταδίδῃ τὰς ἰδέας του, νὰ καλῇ καὶ νὰ ἐνθουσιάζῃ ὑπὲρ τῆς σκέψεως καὶ τῶν σκοπῶν του τὴν διψῶσαν καὶ εὐπλαστον νεότητα. Καὶ ὁ Gundolf ὑπῆρξε πάντοτε, κατὰ τὸν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὸν τρόπον, πιστὸν καὶ εὐγνώμον μέλος τῶν σωματείων τῶν ὁποίων μετείχε, παρ' ὅλα ὅσα εἰς αὐτὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοῦ φαίνωνται ὡς ὑπερβολικοὶ περιορισμοί. Σπανιώτατα ἔλλειψε ἀπὸ τὰς συνεδριάσεις· σπανίως ἐλάμβανε τὸν λόγον· πάντως δὲ τὸ ἔπραττε μόνον ὅταν ἐπρόκειτο περὶ ἀνθρώπων καὶ ὄχι περὶ ὑπηρεσίας τινὸς καὶ πάντοτε ἠνάγκαζε τοὺς ἀκροατὰς του νὰ τὸν ἀκούωσι μετὰ προσοχῆς. Μάλιστα ἐνόμισεν ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ὑποστῇ χάριν τῆς Σχολῆς τὴν θυσίαν μιᾶς ἐνιαυσίου κοσμητείας, ἐνῶ εἶχε συγκινητικὴν ἀνεπιτηδεϊότητα δι' ὅλας αὐτὰς τὰς καθαρῶς τυπικὰς ὑπηρεσίας.

Τοὺς ξηροὺς τύπους, ἀπὸ ἔξω ἐπιβεβλημένους, καὶ χωρὶς νὰ ἀντιστοιχεῖ εἰς αὐτοὺς πνευματικὸν περιεχόμενον τὸ ὁποῖον νὰ τοὺς ἀπῆτει καὶ νὰ ἦτο ἀντιληπτὸν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, δὲν ἤμποροῦσε νὰ τοὺς ὑποφέρῃ. Εἶχεν ἀνάγκην ἐλευθερίας καὶ ἀπεριορίστου ὕψους διὰ νὰ ἤμπορῇ νὰ ἀναπτύξῃ τὰς μεγάλας του πτέρυγας. Δὲν τὸν ἐνδιέφερε νὰ παροτρύνῃ, ὡς διδάσκαλος, πρὸς τὴν τεχνικὴν καὶ μεθοδικὴν ἐργασίαν, καίτοι πολὺ ἀπεῖχεν ἀπὸ τοῦ νὰ παραγνωρίζῃ τὴν ἀπαραίτητον αὐτὴν προϋπόθεσιν κάθε ἐπιστημονικῆς προσπάθειας καὶ νὰ περιφρονῇ αὐτὴν ἄλλως τε ὁ ἴδιος εἶχεν ἀνέλθει τὰς βαθμίδας αὐτὰς καὶ ἐπανειλημμένως εἶχε βαδίσει τὸν κοπιαστικὸν αὐτὸν δρόμον. Μόνον ἓνα ἐπιπόλαιον παρατηρητὴν ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγῃ πρὸς σοβαρὰ προσπάθεια, ποῖα ἀκριβεστάτη γνῶσις καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἐρεῦνης ἐκρύπτοντο ὀπισθεν τοῦ ἔργου του, καίτοι βεβαίως ἦτο κεκαλυμμένη καὶ σκιασμένη ἀπὸ τὴν λάμπουσαν καὶ ἀπαστράπτουσαν μορφήν τοῦ ἀπαραμίλλου. τούτου καλλιτέχνου τῆς γερμανικῆς γλώσσης, ἀπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν ἢ ὁποία, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη διὰ τῆς σαφοῦς αὐτῆς διατυπώσεως ἐπενεργοῦσα ἔκφρασις, τόσο ἐπικινδύνως παρώτρυνε πρὸς ἀπομίμησιν, καίτοι ἦτο τελείως ἀμίμητος, διότι μόνον τὸ πνεῦμα του καὶ ὁ πλοῦτος του ἦσαν εἰς θέσιν νὰ προσδώσουν εἰς αὐτὴν περιεχόμενον καὶ νὰ τὴν δικαιολογήσουν. Διδάσκαλος ὅμως ἦτο μὲν ταῦτα ὁ Gundolf ἐν τῇ ὑπερτάτῃ σημασίᾳ καὶ καθηγητῆς ἐν τῇ πλέον ἀρχεγόνῳ ἐννοίᾳ τῶν λέξεων τούτων· διότι τὴν ἀπέγαγνεν τοῦ κόσμου στάσιν του διεκλήρυττε μὲ κάθε φράσιν ποῦ ἐξέφερε, ταῦτοχρόνως δὲ παρουσίαζεν ἐν τῷ προσώπῳ του, ὑπεράνω τοῦ καθ' ἕκαστον περιεχομένου τῆς γνώσεως καὶ τῆς διδασκαλίας του, ἓνα ὑπόδειγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἡ γερμανικὴ νεολαία ἠδύνατο ἐπὶ τὸ ἐντυποτικώτερον νὰ διδαχθῇ ἐκεῖνο ποῦ τόσο πολὺ λείπει ἀπὸ τὴν ἐποχὴν μας! νὰ

εἶμεθα αὐστηρότατοι ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ μας. νὰ ἔχωμεν πίστιν πρὸς τὸ ἔργον μας καὶ ἀκαταπόνητον ἐπιμέλειαν, νὰ διακρίνωμεν σαφῶς καὶ νὰ παραμερίζωμεν πᾶν τὸ ποταπὸν καὶ νὰ ἀπεχθανώμεθα τὴν μικροπρέπειαν καθὼς καὶ τὴν ἀνόητον παιδείαν καὶ ἐπίδειξιν πνεύματος, ταῦτοχρόνως ὁμῶς νὰ παραδοῖδῶμεθα μετὰ σεβασμοῦ καὶ νὰ λατρεύωμεν μὲ ἀγνὴν ἀφοσίωσιν πᾶν τὸ πραγματικῶς μέγα.

Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς, τὸ ὅτι ἡ ζωὴ του ἀπατέλει ὑπόδειγμα ὄλων τούτων, ἔκειτο ὑπεράνω τοῦ τύπου, ἡ βαθεῖα καὶ ἐπιβλητικὴ μαγεία τῆς ὑπάρξεώς του. Καὶ ὄχι μόνον ἐξηγάγαζε διὰ τοῦ πνευματικοῦ τοῦ ἔργου καὶ τὸν πλέον ἀνθιστάμενον νὰ παραδεχθῆ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ὠραίου ῥήτου τοῦ Goethe καὶ Schiller, ὅτι τουτέστιν ἡ μόνη σωτηρία ἐναντίον μεγάλων ἀρετῶν εἶναι ἡ ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ καθημερινῇ ζωῇ ἦτο ὁμοίως μαγευτικὸς ὡς ἄνθρωπος, διότι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ τόσο μεγάλος κατὰ τὸ πνεῦμα, ὁ ὅποιος ἦτο εἰς θέσιν νὰ ὀμιλῆ μετὰ τόσης ὑπερηφανείας καὶ βεβαιότητος ἐπὶ πραγμάτων τοῦ πνεύματος, ἦτο μετριόφρων μέχρι συγκινητικότητος ἐν τῇ καθημερινῇ βίῳ, ὁ ἀνδρικώτατος αὐτὸς ἀνὴρ εἶχε τόσην παιδικὴν ἀθωότητα, ἦτο τόσο διατεθειμένος πρὸς εὐγνωμοσύνην καὶ σεβασμὸν διὰ κάθε παραμικρὰν πρὸς αὐτὸν ὑπηρεσίαν, ὥστε ὅποιος τὸν ἐπλησίαζε ἦτο αὐτόχρημα ὑποχρεωμένος νὰ τὸν ἀγαπήσῃ στ' ἀληθινά. Πόσον σεβασμὸν καὶ ἀγάπην καὶ ἄπειρον εὐγνωμοσύνην ἐπέδειξε πρὸς τὸν ποιητὴν ἐκεῖνον πλησίον τοῦ ὁποίου ἐμεγάλωσε, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐνωρὶς παρέλαβεν ὑψηλὸν μέτρον καὶ ὑψηλὸν σκοπὸν διὰ τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ ἔργον χωρὶς τὰ ὅποια ποτὲ δὲν θὰ ἐγένετο ὅ,τι ἐγινε, ὅπως ὁ ἴδιος κάποτε ῥητῶς μού ὠμολόγησε, προκειμένου περὶ τινῶν ἀντιρρήσεων ὡς πρὸς τὰς ἀπόψεις του.

Διὰ τοὺς μαθητάς του ἦτο πάντοτε ὁ καλλίτερος σύμβουλος, ὁ ἐπιεικέστερος ἐξεταστὴς καὶ κριτής. Ἦτο χαρὰ καὶ εὐχαρίστησις τὸ ὅτι μᾶς ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ παρακολουθοῦμεν τὸν ἀγνὸν αὐτὸν ἄνθρωπον, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ τὴν παρηγορίαν μας. Αἱ ὑπερήφανοι λέξεις «ἦτο ἰδικὸς μας» ἄς καταπνίξουν τὸν βαθὺν μας πόνον. Ἄς ἀποτελέσουν αὐταὶ καὶ τὴν παρηγορίαν διὰ τὴν συνοδὸν τοῦ βίου του πρὸς τὴν ὁποίαν, ὡς τὴν σκληρότατα πληγεῖσαν, στρέφεται κατὰ τὴν θλιθερὰν αὐτὴν στιγμὴν ἡ συμπάθεια καὶ ὁ σεβασμὸς μας· ἄς ἀρυσθῆ τὴν δύναμιν διὰ νὰ ὑποφέρῃ τὴν σκληρὰν τύχην ἐκ τοῦ τίτλου τῆς εὐγενείας τὸν ὅποιον τῆς ἀπένευμε ὁ Μεγάλος αὐτὸς — τὰ ποιήματά του τὸ πιστοποιοῦν καὶ ἐγὼ τὸ γνωρίζω ἀπὸ τὸ στόμα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου — διότι τὴν ἐθεώρει καὶ τὴν ἠγάπα ὡς ἀναγκαῖον καὶ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς πλέον ἐσωτερικῆς αὐτοῦ ζωῆς.

Καὶ οὕτως ἀποχωριζόμεθα ἀπὸ τὸ θνητὸν τμήμα τοῦ Gundolf μὲ ἄπειρον καὶ βαθεῖαν ὀδύνην, διότι ἐσβέσθη δι' ἡμᾶς τὸ ἀκτινοδύλον αὐτὸ βλέμμα, διότι δὲν θὰ βλέπομεν πλέον τὸ εὐγενὲς πρόσωπον τοῦ ὁποίου τὰ χαρακτηριστικὰ περιεβάλλοντο μαγευτικῶς ἀπὸ πνεῦμα καὶ καλωσύνην. Παραδίδοντες ὁμῶς τὸ σῶμα του εἰς τὴν γῆν διατηροῦμεν

τὴν ἀσφαλεστάτην καὶ πλέον εὐχάριστον βεβαιότητα ὅτι τὸ καλλίτερον αὐτοῦ μέρος παραμένει ἀφθαρτον, διότι ὁ ἴδιος ἦτο καὶ εἶνε τμῆμα τοῦ ζῶντος ἐκείνου πνεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ ἀφιερῶσθαι τὸ νέον οἰκοδόμημα τοῦ πανεπιστημίου μας, τοῦ αἰωνίως ζώντανου ἐκείνου Εἶναι, διὰ τὸ ὁποῖον γέννησις καὶ τάφος ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἐναλλασσομένας ἐποχὰς τοῦ ἀπείρου ὠκεανοῦ, τῆς διαρκοῦς ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ ζῶντος πέπλου τῆς θεότητος.

Θεὸς καὶ ἀγάπη: εἰς τὰ ποιήματά του ἀποκαλεῖ ὁ Gundolf τὰ δύο ταῦτα τοὺς ἀστέρας οἱ ὁποῖοι ἐφώτιζον τὴν ζωὴν του καὶ ὅταν ἀκόμη ὄλα τὰ ἄλλα κατεποντίζοντο. «Ὁ θεὸς καὶ ἡ ἀγάπη τὸν παρέλαβαν τῶρα εἰς τοὺς κόλπους των καὶ θὰ ἐξακολουθήσουν, ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ ἀφθαρτον ἔργον του, νὰ ρίπτουν παρήγορον φῶς εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς ὄλους τοὺς κατόπιν ἐρχομένους.

Μὲ βαθυτάτην συγκίνησιν ἀπομακρύνομαι ἀπὸ τὸ σκῆνος τοῦ μεγάλου τετιμημένου καὶ πεφιλημένου ἀνδρὸς καὶ ἀπευθύνω εἰς αὐτὸν τὸν ἀποχαιρετισμὸν ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἐχάραξεν ὁ μέγας ἀοιδὸς τῆς γερμανικῆς μυθολογίας δι' ἓνα ἄλλον ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος εἶχε ζήσῃ ὁμοίαν πνευματικὴν ζωὴν καὶ ἔγραφε αὐστηρῶς μεμετρημένην ἀλλὰ καὶ ὠραιότατην γλῶσσαν, καὶ ἀπέθανε πάρα πολὺ ἐνωρίς:»

«Ἄς ἔχη ἀνάπαυσιν ἡ ψυχὴ του καὶ ἄς εἶναι εὐλογημένη ἡ γλῶσσα του».

HARALD HÖFFDING

(1843 - 1931)

Τὸ φιλοσοφικὸν κοινόν, ἰδίᾳ τῆς Εὐρώπης ὑπέστη λίαν αἰσθητὴν ἀπώλειαν ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ ἐκ Δανίας φιλοσόφου Harald Höffding. Ὁ Δανὸς φιλόσοφος ἐθεωρεῖτο δικαίως ὡς ὁ πλέον εὐρωπαϊκὸς ὄλων τῶν φιλοσόφων. Τὰ ἔργα του ἔχουσι μεταφρασθῆ κατὰ τὸ μεγαλείτερον αὐτῶν μέρος εἰς τὴν γερμανικὴν, τὴν ἀγγλικὴν καὶ τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν.

Τὸ φιλοσοφικὸν ἔργον τοῦ H. Höffding περιλαμβάνει πολλὰ καὶ ποικίλα θέματα. Τὰ προβλήματα τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστημολογίας ἀπησχόλησαν ἰδιαιτέρως τὸν H. Höffding κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του. Ἀποτέλεσμα τῶν μελετῶν του ὑπήρξαν «ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια» καὶ αἱ θαυμάσιαι μικραὶ μελέται ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς Ἀναλογίας, τῆς Σχέσεως καὶ τῆς Ὀλότητος. Παρὰ τὴν προβεβηκυῖαν ἡλικίαν του ὁ H. Höffding εἶχε διατηρήσει ἀκμαίας τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις εἰς τρόπον ὥστε τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ παρακολουθήσῃ μετ' ἐνδιαφέροντος καὶ συμπαθείας τὰς νέας ἰδέας καὶ τὴν ἐργασίαν τῶν ἄλλων. Κατάρθωσε νὰ συμβαδίζῃ μὲ τὸν χρόνον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπέδειξαν τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔργα, διακρινόμενα διὰ τὴν ἐνημερότητα των, διὰ τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τὴν μετρίοπάθειαν αὐτοῦ, ἀρεταὶ αἱ ὁποῖαι εἶχον τόσον συντελέσει εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν πρώτων αὐτοῦ ἔργων.